SLOVESNÁ TŘÍDA A VZOR

Základem empirického studia je pozorování. Řekli jsme, že infinitiv může v češtině končit pouze na ***t*** nebo na ***[ctʃ]i***. V následující tabulce vidíme 20 nejfrekventovanějších infinitivů českých sloves.

1	p / n	být	139422
2	p / n	mít	52818
3	p / n	říci	30904
4	p / n	dělat	23058
5	p / n	vidět	22571
6	p / n	jít	17152
7	p / n	udělat	17031
8	p / n	stát	15260
9	p / n	dát	13502
10	p / n	hrát	13275
11	p / n	dostat	13057
12	p / n	mluvit	12664
13	p / n	vědět	12630
14	p / n	najít	12314
15	p / n	muset	12161
16	p / n	získat	10365
17	p / n	nechat	10254
18	p / n	pomoci	10128
19	p / n	představit	9878
20	p / n	pracovat	9736

Pozorujte vztah mezi zakončením tvaru 3. sg. indikativu prezentu aktiva a infinitivu. Všimněte si, skupin, u nichž je pravidelný vztah mezi zakončením uvedených tvarů.

1	p / n	je	být
2	p / n	má	mít
3	p / n	bude	být
4	p / n	není	být
5	p / n	může	moci
6	p / n	musí	muset
7	p / n	jde	jít
8	p / n	lze	lze
9	p / n	říká	říkat
10	p / n	chce	chtít
11	p / n	nemá	mít
12	p / n	nebude	být
13	p / n	patří	patřit
14	p / n	stojí	stát
15	p / n	znamená	znamenat
16	p / n	nemůže	moci
17	p / n	dá	dát
18	p / n	vypadá	vypadat
19	p / n	jedná	jednat
20	p / n	ví	vědět
21	p / n	nabízí	nabízet
22	p / n	čeká	čekat

Zdá se, že tvar 3. osoby singuláru prézentu může v češtině končit pouze na samohlásku ***e*** (8 ovšem sloveso být je prezentováno dvěma tvary *je/bude* a dále je započítán i tvar *lze*, u kterého bychom možná váhali, zda jej můžeme pokládat za sloveso, takže bychom asi spíše počítali jen s 5 případy), ***í*** (8 asi bychom nepočítali negovaný slovesný tvar slovesa být – není, takže bychom počítali se 7 případy), ***á*** (6).

Nyní si budeme všímat souvislostí mezi zakončením tvaru 3. osoby singuláru indikativu prézentu aktiva a infinitivu.

Začněme tedy tvary na *í*

[lc=".*í" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	není	být
2	p / n	musí	muset
3	p / n	patří	patřit
4	p / n	stojí	stát
5	p / n	ví	vědět
6	p / n	nabízí	nabízet
7	p / n	stačí	stačit
8	p / n	platí	platit
9	p / n	nemusí	muset
10	p / n	působí	působit
11	p / n	tvrdí	tvrdit
12	p / n	dochází	docházet
13	p / n	leží	ležet
14	p / n	mluví	mluvit
15	p / n	neví	vědět
16	p / n	umí	umět
17	p / n	nesmí	smět
18	p / n	nachází	nacházet
19	p / n	zní	znít
20	p / n	myslí	myslet

Jak končí infinitiv sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu prézentu aktiva končí na *–í?*
Většinou končí na ***et/ět/it***. Výjimkou jsou slovesa ***<u>být/není</u>*** a ***<u>stát/stojí</u>***.
Jako druhé v pořadí zvolme tvary na *á*.

[lc=".*á" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	má	mít
2	p / n	říká	říkat
3	p / n	nemá	mít
4	p / n	znamená	znamenat
5	p / n	dá	dát
6	p / n	vypadá	vypadat
7	p / n	jedná	jednat
8	p / n	čeká	čekat
9	p / n	zdá	zdát
10	p / n	dělá	dělat
11	p / n	začíná	začínat
12	p / n	bývá	bývat
13	p / n	zůstává	zůstávat
14	p / n	dává	dávat
15	p / n	dodává	dodávat
16	p / n	nedá	dát
17	p / n	stává	stávat
18	p / n	odpovídá	odpovídat
19	p / n	používá	používat
20	p / n	trvá	trvat

Jak končí infinitiv sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu prézentu aktiva končí na *–á?*
Většinou končí na ***at/át***. Výjimkou je sloveso ***mít/má***.
Zbývají tvary na *e*.

1	p / n	je	být
2	p / n	bude	být
3	p / n	může	moci
4	p / n	jde	jít
5	p / n	lze	lze
6	p / n	chce	chtít
7	p / n	nebude	být
8	p / n	nemůže	moci
9	p / n	přijde	přijít
10	p / n	nelze	lze
11	p / n	vede	vést
12	p / n	existuje	existovat
13	p / n	nejde	jít
14	p / n	začne	začít
15	p / n	představuje	představovat
16	p / n	dokáže	dokázat
17	p / n	řekne	říci
18	p / n	hraje	hrát
19	p / n	žije	žít
20	p / n	nechce	chtít

Na *de* končí 6 tvarů, na *je* končí 5 tvarů, na *že* končí 3 tvary, na *ne* končí 2 tvary, na *ce* končí 2 tvary jednoho slovesa, na *ze* končí jeden tvar (pochybné *lze*).

de	*je*	*že*	*ne*
~~*být*~~*/jít/vést*	~~*být*~~*/existovat/přestavovat/hrát*	*moci/dokázat*	*začít/říci*

Po eliminaci slovesa *být* a *lze* a redukci sloves příbuzných je nakonec nejvíce těch, která končí na *je.* Podívejme se na ně.

[lc=".*je" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	je	být
2	p / n	existuje	existovat
3	p / n	představuje	představovat
4	p / n	hraje	hrát
5	p / n	žije	žít
6	p / n	děje	dít
7	p / n	ukazuje	ukazovat
8	p / n	umožňuje	umožňovat
9	p / n	potřebuje	potřebovat
10	p / n	vysvětluje	vysvětlovat
11	p / n	pracuje	pracovat
12	p / n	obsahuje	obsahovat
13	p / n	funguje	fungovat
14	p / n	pokračuje	pokračovat
15	p / n	popisuje	popisovat
16	p / n	vyžaduje	vyžadovat
17	p / n	jmenuje	jmenovat
18	p / n	neexistuje	existovat
19	p / n	pohybuje	pohybovat
20	p / n	považuje	považovat

Jak končí infinitiv sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu prézentu aktiva končí na *–je* ?
Většinou končí na ***ovat***. Výjimkami jsou slovesa ***<u>být/je</u>*** a ***<u>hrát/hraje, žít/žije, dít/děje</u>***.

Podívejme se ještě na *ne*.
[lc=".*ne" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	začne	začít
2	p / n	řekne	říci
3	p / n	stane	stát
4	p / n	dostane	dostat
5	p / n	zůstane	zůstat
6	p / n	rozhodne	rozhodnout
7	p / n	nabídne	nabídnout
8	p / n	vznikne	vzniknout
9	p / n	zvedne	zvednout
10	p / n	dopadne	dopadnout
11	p / n	táhne	táhnout
12	p / n	plyne	plynout
13	p / n	zvládne	zvládnout
14	p / n	napadne	napadnout
15	p / n	vládne	vládnout
16	p / n	přestane	přestat
17	p / n	proběhne	proběhnout
18	p / n	nastane	nastat
19	p / n	padne	padnout
20	p / n	nestane	stát

Jak končí infinitiv sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu prézentu aktiva končí na *–ne* ?
Většinou končí na ***nout***. Výjimkami jsou slovesa ***říci/řekne*** a ****stát/*stane***.

Na základě pozorování můžeme tvrdit, že existují 4 pravidelné skupiny. Všimněme si, že existuje vztah mezi zakončením tvaru 3. os. sg. prézentu aktiva a tím, co předchází před infinitivní koncovkou.

3. sg. ind. préz. akt.	infinitiv
mus-í / patř-í	mus-e(t) / patř-i(t)
řík-á	řík-a(t)
exist-uje	exist-ova(t)
rozhod-ne	rozhod-nou(t)

Všimněme si jistých pravidelností u jetnotlivých skupin.

1.

mus-**í**-m / patř-**í**-m	mus-**í**-me / patř-**í**-me	mus-**e**-t / patř-**i**-t
mus-**í**-š / patř-**í**-š	mus-**í**-te / patř-**í**-te	mus-**e**-l / patř-**i**-l
mus-**í** / patř-**í**	mus-**í**-m / patř-**í**-m	

Mají slovesa *být/není* a *stát/stojí* podobné společné vlastnosti?

js-em	js-me	bý-t
js-i	js-te	by-l
je	js-ou	

stoj-**í**-m	stoj-**í**-me	stá-t
stoj-**í**-š	stoj-**í**-te	stá-l
stoj-**í**	stoj-**í**-m	

Zdá se, že sloveso *být/je* nezakládá pravidelnou flexi, zatímco u slovesa *stát/stojí* vidíme v prézentních tvarech jasnou analogii s ostatními tvary. Problém je střídání *oj* (diftong) a *á*, které v rámci konzistentní analýzy je třeba pokládat za součást kořene, nejde tedy o stejné *á*, s nímž se setkáváme u druhého typu.

2.

řík-**á**-m	řík-**á**-me	řík-**a**-t
řík-**á**-š	řík-**á**-te	řík-**a**-l
řík-**á**	řík-**aj**-í	

Má sloveso *mít/má* podobné společné vlastnosti s ostatními slovesy?

m-**á**-m	m-**á**-me	m-**í**-t
m-**á**-š	m-**á**-te	m-**ě**-l
m-**á**	m-**aj**-í	

U slovesa *mít/má* vidíme v prézentních tvarech jasnou analogii s ostatními tvary typu na *at*, naopak tvary infinitivu a l-ovho příčestí vykazují analogie s tvary na *it/et*. Jde tedy o výjimečný případ.

3.

exist-**uje**-u	exist-**uje**-me	exist-**ova**-t
exist-**uje**-š	exist-**uje**-te	exist-**ova**-l
exist-**uje**	exist-**uje**-í	

Mají slovesa *být/je, hrát/hraje, žít/žije, dít/děje* podobné společné vlastnosti?

js-em	js-me	bý-t
js-i	js-te	by-l
je	js-ou	

hra-**je**-u / ži-**je**-u / dě-**je**-u	hra-**je**-me / ži-**je**-me / dě-**je**-me	hrá-t / ží-t / dí-t
hra-**je**-š / ži-**je**-š / dě-**je**-š	hra-**je**-te / ži-**je**-te/ dě-**je**-te	hrá-l / ži-l / dě-l
hra-**je** / ži-**je** / dě-**je**	hra-**je**-í / ži-**je**-í / dě-**je**-í	

Zdá se, že sloveso *být/je* nezakládá pravidelnou flexi, zatímco u trojice *hrát/hraje, žít/žije, dít/děje* nacházíme podobnosti s typem *existovat/existuje* ve tvarech prézentu. Infinitivy na

rozdíl od pravidelných typů nemají žádnou obdobu *–ova-, -i-, -e-/-ě-* nebo *–a-*. Před *je*, které se částečně shoduje s *uje* mohou stát různé samohlásky. (Znáte slovesa, která končí ve 3. osobě singuláru prézentu na *uje* a nemají infinitiv na *ovat*? A znáte naopak slovesa, která mají infinitiv na *ovat* a jejichž tvar 3. osoby singuláru nekončí na *uje*?)

4.

rozhod-**ne**-u	rozhod-**ne**-me	rozhod-**nou**-t
rozhod-**ne**-š	rozhod-**ne**-te	rozhod-**nu**-l / rozhod-~~nu~~-l
rozhod-**ne**	rozhod-**ne**-ou	

Mají slovesa *začít/začne, říci/řekne, stát/stane, dostat/dostane, zůstat/zůstane* podobné společné vlastnosti?

zač-**ne**-u	zač-**ne**-me	zač-**í**-t
zač-**ne**-š	zač-**ne**-te	zač-**a**-l / zač-l
zač-**ne**	zač-**ne**-ou	

sta-**ne**-u	sta-**ne**-me	stá-t
sta-**ne**-š	sta-**ne**-te	sta-l
sta-**ne**	sta-**ne**-ou	

řek-**ne**-u	řek-**ne**-me	říc-i
řek-**ne**-š	řek-**ne**-te	řek-l
řek-**ne**	řek-**ne**-ou	

Zdá se, že u sloves *začít/začne, říci/řekne, stát/stane, dostat/dostane, zůstat/zůstane* nacházíme podobnosti s typem *rozhodnout/rozhodne* ve tvarech prézentu. Infinitivy na rozdíl od pravidelných typů nemají žádnou obdobu *–ova-, -nou-, -i-, -e-/-ě-* nebo *–a-* u slovesa *říc-i* a *stát*. Zato u slovesa *začít* si povšimneme jistých analogií s typem *řík-a-t* a snad *patř-i-t*, přestože *–i-* je krátké.

Podívejme se na všechna ostatní na *e*.
[lc=".*e" & lc!= ".*[nj]e" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	bude	být
2	p / n	může	moci
3	p / n	jde	jít
4	p / n	lze	lze
5	p / n	chce	chtít
6	p / n	nebude	být
7	p / n	nemůže	moci
8	p / n	přijde	přijít
9	p / n	nelze	lze
10	p / n	vede	vést
11	p / n	nejde	jít
12	p / n	dokáže	dokázat
13	p / n	nechce	chtít
14	p / n	dojde	dojít
15	p / n	píše	psát
16	p / n	půjde	jít
17	p / n	roste	růst
18	p / n	pomůže	pomoci
19	p / n	najde	najít
20	p / n	nese	nést

Jak končí infinitiv sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu prézentu aktiva končí na *–e* a nekončí na *–je/-ne* ?
Mají infinitivy slovesa, jejichž tvar 3. sg. indikativu prézentu aktiva končí na *–e* a nekončí na *–je/-ne* nějaký výrazný společný rys?

Všimněme si, že před infinitivním *t* nebo *i* stojí buď souhláska (*moci, vést, pomoci, nést*) nebo samohláska, a to *ý* (*být*), *í* (*chtít, jít/najít*) *a/á* (*dokázat, psát*).
Všimněme si, že

5.

můž-e-u	můž-e-me	moc-i

můž-**e**-š	můž-**e**-te	moh-l
můž-**e**	můž-**e**-ou	

ved-**e**-u	ved-**e**-me	vés-t
ved-**e**-š	ved-**e**-te	ved-l
ved-**e**	ved-**e**-ou	

Vidíme analogie s typem 4:

řek-**ne**-u	řek-**ne**-me	říc-t
řek-**ne**-š	řek-**ne**-te	řek-l
řek-**ne**	řek-**ne**-ou	

Vidíme analogie s typem 2:

dokáž-**e**-u	dokáž-**e**-me	dokáz-**a**-t
dokáž-**e**-š	dokáž-**e**-te	dokáz-**a**-l
dokáž-**e**	dokáž-**e**-ou/-í	

píš-**e**-u	píš-**e**-me	ps-**á**-t
píš-**e**-š	píš-**e**-te	ps-**a**-l
píš-**e**	píš-**e**-ou/-í	

řík-**á**-m	řík-**á**-me	řík-**a**-t
řík-**á**-š	řík-**á**-te	řík-**a**-l
řík-**á**	řík-**aj**-í	

Vidíme analogie s typem 1, ale i s typem 2:

chc-**e**-i	chc-**e**-me	cht-**í**-t
chc-**e**-š	chc-**e**-te	cht-**ě**-l
chc-**e**	cht-**ěj**-í	

Vidíme analogie s typem 3:

jd-**e**-u	jd-**e**-me	jí-t
jd-**e**-š	jd-**e**-te	še-l
jd-**e**	jd-**e**-ou	

Zatímco gramatiky určené cizincům, kteří se učí česky, vycházejí z pravidelných prvních 4 typů, které odpovídají našemu pozorování, tradiční gramatiky pro rodilé mluvčí češtiny rozlišují **5 tříd podle kmene přítomného – opěrný tvar = 3. osoba singuláru prézentu aktiva. V rámci těchto tříd pracují se 14 vzory podle kmene minulého – opěrný tvar = příčestí minulé (mužský rod singulár). Některé např. Příruční mluvnice češtiny ovšem pracuje s 6 třídami podle kmene minulého) – opěrný tvar = příčestí minulé (mužský rod singulár) a infinitiv. Z toho důvodu je vždy třeba uvést, podle jakého KMENE (odvoditelného z opěrného tvaru třídíme. Přehledně a názorně vzájemné vztahy vidíme z ortogonální tabulky.** Přeškrtnuté tvary naznačují, kde je třeba dát si pozor na chybnou analýzu. V následující tabulce používáme jako vzorová slovesa ta, s nimiž pracují tradiční gramatiky. Je za ně ovšem samozřejmě možné operativně dosadit i jiná, která mají stejné konjugační vlastnosti (a jsou např. frekventovanější, takže jsme je pozorovali výše).

t s	I. K-0-l / V-0-l/ K-0-t V-0-t	II. -n/mu-l/ -n/mou-t	III. -e/ě-l/ -e/ě-t (-í-t)	IV. -i-l/ -i-t (-í-t)	V. -a-l/ -a/á-t	VI. -ova-l/ -ova-t
I. -e	nes-e nés-t nes-l peč-e u-mř-e jd-e chc-e péc-i ~~u-mří-t~~ jí-t ~~chtí-t~~ pek-l ~~u-mře-l~~ še-l ~~chtě-l~~		umř-í-t cht-í-t umř-e-l cht-ě-l	umř-í-t cht-í-t	maž-e maz-a-t maz-a-l ber-e br-á-t br-a-l kop-e kop-a-t kop-a-l	
II. -ne	~~za-čí-t~~ ~~za-ča-l~~ za-č-l tisk-l stá-t stá-l ~~tí-t~~ ~~ťa-l~~	za-č-ne tisk-ne tisk-nou-t tisk-nu-l sta-ne mi-ne mi-nou-t mi-nu-l t-ne t-nou-t t-nu-l zasu-ne zasu-nou-t zasu-nu-l		za-č-í-t t-í-t	za-č-a-l ť-a-l	
III. -je	kry-je zasu-je krý-t zasou-t kry-l zasu-l tle-je tlí-t tle-l prokla-je proklá-t proklá-l					kup-uj-e kup-ova-t kup-ova-l
IV. -í	stoj-í		trp-í tl-í trp-ě-t tl-e-t trp-ě-l tl-e-l sáz-í/-ej-í sáz-e-t sáz-e-l	pros-í pros-i-t tl-í-t pros-i-l		

V. -á					**děl-á** **děl-a-t** **děl-a-l** **kop-á** **kop-a-t** **kop-a-l** **prokl-á-m** **prokl-á-t** **prokl-á-l**	

Třídy podle kmene prézentního
3. singuláru indikativu prézentu aktiva: zakončení *–e*, *-ne*, *-je*, *-í*, *-á.*
Vzory podle kmene minulého
Tvar l-ového příčestí po odtržení tvarové koncovky *–l*, zakončení: a) konsonant – uzavřený kořen, b)vokál – 1) není kmenotvorná přípona – otevřený kořen (pokud mají prézentní tvary 3. sg. na *-je, -ne*); 2) je kmenotvorná přípona *–nu-/-mu-/-ova-/-a-/-á-/-e-/-ě-/-i-*.
Uzavřené třídy a vzory:
nes-e
peč-e
ber-e
maž-e
umř-e
zač-ne
mi-ne
kry-je

Otevřené třídy a vzory:
tisk-ne
kup-uje
pros-í
trp-í
sáz-í
děl-á

Přecházení mezi třídami a vzory
DUBLETY
nes-e/peč-e → tisk-ne (břís-t/obléc-i × břednout/oblék-nou-t → břed-(n)e/oblék-ne/ obleč-e)
ber-e/maž-e → děl-á (pokat/ klouzat kop-e/klouž-e → kop-á/klouz-á)
maž-e → sáz-í (házet/chtít háž-u → ház-ím, chc-ou → cht-ěj-í)
umř-e → pros-í (zř-í-t zř-e → zř-í)
kry-je → trp-í/sáz-í (tle-je → tl-í)
kry-je → dělá (pla-je → pl-á)
ROZPAD NA DVĚ slovesa (významově příbuzná popř. synonymní)
zač-ne → kry-je (d-mou-t/ply-nou-t/zasu-nou-t → dou-t/plou-t/zasou-t → d-me/ply-ne/zasu-ne → du-je/plu-je/zasu-je).
Velmi nepravidelná slovesa: *být, mít, chtít, jíst, vědět, dát, jet, stát, spát, bát se* a některá další.